

УДК 93/94:[375.5.015.31:008]:375.5.02

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1\(31\)-861-871](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-861-871)

Бондар Ірина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. м. Рівне, тел.: (050) 233-27-02, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ ЗА ПОЛІКУЛЬТУРНИМ ПІДХОДОМ

Анотація. У статті наголошено, що полікультурність – одна із найактуальніших тенденцій процесу реформування освіти і поглиблюється завдяки запровадженню європейських стандартів освіти в Україні. Проаналізовано підходи до змісту шкільної історичної освіти в багатокультурному суспільстві України, які знайшли відображення у державних стандартах історичної освіти, програмах з історії. У цих документах лейтмотивом простежуються завдання формування школою громадянської позиції учнів, що має базуватися на таких фундаментальних засадах як демократія, патріотизм, толерантність, повага до прав і свобод людини, що суголосно із Загальноєвропейськими рекомендаціями до організації навчання історії у XXI столітті, акцентується увага на формуванні низки ключових і предметних компетенцій для співпраці у багатокультурному й інформаційно насиченому середовищі. У статті визначено полікультурність як методологічний підхід до формування змісту навчання та виховання. Зазначено, що полікультурність може виступати як стартова позиція у навчанні історії і як його результат. Досліджено особливості реалізації означеного підходу до формування змісту шкільних курсів історії у контексті компетентнісного навчання, виокремлено умови наповнення процесу навчання полікультурним змістом, системою понять, окреслено шляхи інтегрування академічної інтерпретації в освітні практики. З'ясовано, що реалізація полікультурного підходу в освітньому процесі вимагає впровадження компетентнісно орієнтованої методики навчання історії. Визначено, що підвищення ефективності реалізації цього підходу вимагає розроблення навчально-методичної літератури, яка висвітлюватиме теми, пов'язані з культурою, історією і сьогоденням етнічних та інших спільнот України, упровадження системи компетентнісно орієнтованих завдань у її методичний апарат, широкого використання можливостей проєктного, дослідницького навчання, ресурсів інформаційних, комунікаційних та інтерактивних технологій.

Ключові слова: полікультурність, полікультурний підхід, зміст освіти, пізнавальне завдання, ключові та предметні компетентності, навчання історії.

Bondar Iryna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of the History of Ukraine, Rivne State Humanitarian University, Rivne, tel.: (0362) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0002-2005-8141>

FEATURES OF REALIZATION OF MAINTENANCE OF SCHOOL HISTORICAL EDUCATION ARE AFTER MULTICULTURAL APPROACH

Abstract. The article emphasizes that multiculturalism is one of the most relevant trends in the process of educational reform and is deepening due to the introduction of European educational standards in Ukraine. The approaches to the content of school history education in the multicultural society of Ukraine, which are reflected in state standards of historical education and history programs, are analyzed. In these documents, the leitmotif is the task of forming the civic position of students by the school, which should be based on such fundamental principles as democracy, patriotism, tolerance, respect for human rights and freedoms, which is consistent with the Pan-European Recommendations for the Organization of History Teaching in the 21st Century. The documents focus on the formation of a number of key and subject competencies for cooperation in a multicultural and information-rich environment. The article defines multiculturalism as a methodological approach to the formation of the content of education and upbringing. The authors note that multiculturalism can act as a starting point in the teaching of history and as its result. The features of the implementation of the specified approach to the formation of the content of school history courses in the context of competency-based learning are investigated. The article defines the conditions for filling the learning process with multicultural content and a system of concepts, and outlines ways to integrate academic interpretation into educational practices. It was found that the implementation of a multicultural approach in the educational process requires the introduction of a competency-based methodology for teaching history. It was determined that increasing the effectiveness of the implementation of this approach requires the development of educational and methodological literature that will cover topics related to the culture, history and present of ethnic and other communities of Ukraine. The authors note the need to introduce a system of competency-based tasks into its methodological apparatus, wide use of

project-based, research-based learning opportunities, and resources of information, communication, and interactive technologies.

Keywords: multiculturalism, multicultural approach, educational content, cognitive task, key and subject competencies, history teaching.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення освіта має реагувати на потреби часу, вплив новітніх викликів, що диктують тенденції соціокультурного розвитку України. Відповідно до суспільних потреб у процесі формулювання змісту історичної освіти та реалізації її завдань необхідно враховувати вплив російської агресії на розвиток полікультурного суспільства. Адже, особлива роль історичної освіти полягає в тому, що вона, серед усього іншого має завдання опанування учнями культурно-етичними цінностями інших культур, що взаємодіють на основі взаєморозуміння, терпимості, діалогу, формування толерантності, поваги до прав людини, громадянської відповідальності, культури моральних стосунків, заснованих на національних і загальнолюдських цінностях задля співпраці у багатокультурному й інформаційно насиченому середовищі. Усвідомлення особливостей історичної спадщини і сьогодення різних регіонів України, наразі, повинно стати засобом протистояння дискримінації, націоналізму, расизму, а отже, забезпечити готовність молодого покоління до повноцінної життєдіяльності в сучасному полікультурному європейському просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що полікультурність у шкільній історичній освіті є актуальною науковою проблемою та піддається вивченню з різних боків. Питання полікультурності є предметом дослідницького інтересу європейських істориків, експертів в галузі освіти (Л. Блек, Б. Карвел, Р. Маєра, В. Менджецького, Р. Страдлінга, А. Торбьорсен), які підкреслюють необхідність урізноманітнення змісту, розширення кола джерел, що дасть змогу зробити навчання історії більш багаторакурсним і менш монокультурним, фрагментарним та універсальним [1; 16; 17]. Різні аспекти полікультурної освіти розглядається у працях вітчизняних науковців, які висвітлюють: – полікультурні тенденції сучасної вітчизняної освіти, методолого-теоретичні аспекти формування полікультурного освітнього середовища (Р. Агадулін, І. Білецька, Л. Гончаренко, О. Калакура, П. Кендзьор, П. Саух, О. Удот, А. Щербакова та інші);

– проблему змісту шкільної історичної освіти та її завдань у навчальних програмах та підручниках за полікультурним підходом (К. Баханов, Ю. Малієнко, В. Мисан, О. Пометун, Н. Яковенко та інші);

– методичні аспекти проблеми організації діяльності учнів на уроках історії та у позакласній діяльності за полікультурним підходом (К. Баханов,

П. Вербицька, Т. Ладиченко, Т. Мацейків, П. Мороз, О. Пометун та інші).

Примітним є факт, що в останні роки спостерігається посилення у вітчизняному освітньому просторі інтересу до питань формування полікультурної особистості й окреслення вимог до проектування такого освітнього процесу, який забезпечував би необхідні умови задля цієї мети. Значимість і різнобічність досліджуваної проблеми акцентує питання впровадження полікультурного підходу у шкільну історичну освіту.

Мета статті – дослідити специфіку реалізації змісту шкільної історичної освіти за полікультурним підходом.

Виклад основного матеріалу. Полікультурність як складник у змісті шкільної історії в Україні активно почали обговорювати ще наприкінці 90-их років ХХ ст. у час, коли укладалися проекти концепцій та державних стандартів історичної освіти, з'являлися нові програми і навчальна література, перше покоління шкільних підручників з історії. Програми 1998, 2001 та 2005 років у цілях і завданнях акцентували на «розвитку інтересу й поваги до історії та культури свого та інших народів», «вихованні ... взаєморозуміння між народами на основі особистісного досвіду історії» [12, с. 122; 13; 14], «взаємовпливі та діалозі культур різних народів» [9, с. 3].

Корегування навчальних програм і розроблення нових підручників у наступні роки продиктовано інтеграційним поступом України до ЄС. Опрацювання Рекомендацій Ради Європи (2001) про викладання історії в ХХІ столітті покликала пошук нових підходів до шкільної історичної освіти в багатокультурного суспільства в Україні. Розроблення і систематизація концептуальних положень змісту історичної освіти відповідно до європейських стандартів знайшли, тією чи іншою мірою, відображення у наступних редакціях програм. Упродовж наступних років вони змінювалися (удосконалювалися, розвантажувалися, оновлювалися), у їх змісті лейтмотивом простежуються завдання формування школою громадянської позиції учнів, що має базуватися на таких фундаментальних засадах, як демократія, патріотизм, толерантність, повага до прав і свобод людини.

У контексті нашого дослідження ми зупинимося на аналізі окремих положень програм, які наблизили до постановки мети – формування змісту історичної освіти на полікультурній компетентнісній основі.

Так у передмові до програми 2016-2017 навчального року означено, що шкільний курс історії України має можливості для розвитку особистості здобувача освіти, яка повинна усвідомлювати свою приналежність до українського народу та сучасної європейської цивілізації; необхідність збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин [6].

У програмах наступних редакцій прослідковується впровадження нових підходів до конструювання навчального змісту шкільних курсів. Наприклад, якщо в навчальних програмах 1998 року йшлося про паралельність історичних тенденцій (економічний, технічний та інтелектуальний прогрес, революції, національно-визвольні та соціальні рухи, світова війна, розпад імперій, встановлення тоталітарних режимів у ряді країн світу, протистояння демократій й тоталітаризму тощо) [14, с. 66], то в програмі 2019 року ці процеси подаються з чітким вектором – «показати у взаємозв'язку (як явища одного ряду) дві світові війни та водночас пояснити формування сучасного світового порядку як заперечення тоталітарного досвіду першої половини ХХ ст., виразно сформулювати уроки минулого, пов'язані з боротьбою за громадянські свободи та демократичні цінності» [7, с. 68].

Отже, у розвитку шкільної історичної освіти в Україні утверджуються нові тенденції. Першою з них, на думку К. Галлагер, є «новий європейський контекст»: «У ХХ ст. національне суперництво в Європі стало однією з причин двох світових воєн, в яких загинуло безліч людей. У більшості країн Європи ці криваві уроки було засвоєно і настрої, пов'язані з національною ненавистю та суперництвом, змінилися терпимістю і економічним співробітництвом. Зараз «нова» Європа є джерелом величезної надії на те, що на основі пріоритету вищих людських цінностей і взаємоповаги може бути створений новий тип суспільства», побудований на засадах свободи від дискримінації, рівності перед законом, рівності можливостей, свободи зборів і асоціацій та активної участі у громадському житті [3, с. 14]. Викладання історії в цьому контексті відіграє чи не провідну роль у справі виховання громадян – відкритих, готових до різноманітності, що поважають людей іншої культури, релігії і мови. Цей тип навчання передбачає визнання єдиних гуманітарних цінностей, спільної цивілізації, взаємозалежності націй та безперечності внеску різних цивілізацій і культур у всесвітнє товариство та розкриває широкий простір для творчого осмислення минулого [3, с. 15].

Друга тенденція, що логічно пов'язана з «новим європейським контекстом», є поглиблення гуманізації шкільної історичної освіти, яка передбачає відмову від наголосу насамперед на політичній історії людства. Натомість увага зосереджується на наслідках впливу політичних, економічних, культурних і соціальних процесів на життя пересічної людини, її побут, уподобання, погляди [2]. У зв'язку з цим у змісті шкільної історичної освіти виокремлюється історія повсякдення, яка розглядає зміни, які відбуваються у житті та побуті пересічних людей у різні історичні епохи. Такий підхід розширює можливості розуміння історичного процесу,

його динаміки через взаємозв'язок культурних, побутових історичних явищ, дозволяє відчувати минуле через «людський вимір», викликати бажання поринути у вир минулого (побутові подробиці, погляди, систему життєвих цінностей, мотиви вчинків представників різних соціальних станів, етносів, релігійних громад тощо). Це передбачає звернення до нових типів джерел, так званих, еґо-документів (мемуарів, щоденників, усних свідчень, візуальних матеріалів тощо). З методичного погляду, це означає необхідність залучення різноманітних документів, які презентують особистісні позиції і залежать від віку, статі, суспільного становища, стосунків, віросповідання, національності тощо [16].

Наступною тенденцією у вивченні історії стає полікультурний (мультикультурний) підхід, який акцентує на діалозі культур, знаннях про історію формування соціокультурних спільнот через їх взаємодію і передбачає вивчення досвіду міжкультурних контактів в їх різних формах: знайомство з творами мистецтва і архітектури, досягненнями літератури, з традиціями і звичаями інших народів, їх повсякденням.

Зокрема, у новому Державному стандарті базової середньої освіти (2020) прописано толерантне ставлення до інших культур, плекання українських національних цінностей та повагу до цінностей інших народів і культур, «відкритість до культурного різноманіття за допомогою вивчення мови (мов) та здійснення міжкультурної комунікації» [4]. Акцентуємо, що серед вимог громадянської та історичної освітньої галузі до обов'язкових результатів навчання учнів зазначено толерантність, повага і визнання гідності «інших осіб», протидія проявам дискримінації. Програма з історії 2022 року цілком суголосна з Державним стандартом базової середньої освіти. У документі чітко прописано мету шкільної історичної освіти у якій підкреслено необхідність прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей. долучення до духовних і культурних надбань і цінностей, історико-культурних традицій українського й інших народів [5, с.4]. У програмі наголошено на тому, що полікультурність є одним з базових пріоритетів змісту історичного матеріалу, який повинен включати органічне й оптимальне дотримання пропорцій між суспільно-політичною, соціально-економічною, культурною та духовною складовими історичного процесу, загальнонаціональною історією, регіоналістикою й історичним краєзнавством [5, с.4].

Зазначимо, що полікультурність у межах шкільної історичної освіти вчені визначають методологічний підхід до формування змісту навчання та виховання, як характеристику наскрізного явища української історії від найдавніших часів до сьогодення, і як вимогу сучасного глобалізованого

суспільства, і як результат взаємодії культур. До того ж полікультурність може виступати і як стартова позиція у навчанні історії, і як його результат [11, с.124]. Наразі, полікультурність – одна із найактуальніших тенденцій процесу реформування освіти і поглиблюється завдяки запровадженню європейських стандартів освіти в Україні.

Методичними орієнтирами у реалізації змісту шкільної історичної освіти за полікультурним підходом стали напрацювання Ради Європи в галузі історичної та полікультурної освіти, а також розробки європейських дидактив і вітчизняних методистів у цьому напрямі. Особлива увага надається питанням створення сучасних освітніх моделей і технологій з урахуванням європейського досвіду та традицій організації процесу навчання історії у контексті компетентнісного підходу.

Вирішення означених завдань передбачає вироблення моделі інтеграції елементів полікультурної проблематики з оперттям на наскрізні змістові лінії, спільні для всіх початкових предметів, які співвідносяться з окремими ключовими компетентностями та сприяють формуванню цінностей і світогляду учня. Упровадження у навчання історії змістових ліній передбачає розв'язування завдань реалізації програмного змісту освіти, організації та виконання міжпредметних проєктів для тіснішої взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу, роботу з різними джерелами інформації, знаходить теоретичне обґрунтування у Концепції «Нова українська школа» [8]. Наступним кроком наповнення навчання полікультурним змістом є інтеграція ключових і предметної історичної компетентностей у змісті історичної освіти, яка об'єднує компетентності та наскрізний результат – застосування набутих знань і умінь у різних сферах діяльності, реальних практичних ситуаціях. Зазначимо, що принцип інтегрування стосується всіх складників предметної історичної компетентності. Належність складників предметної історичної компетентності до ключової може варіюватися залежно від предметно-змістового аспекту (курсу, уроку, теми тощо.) запропонованої інтеграції [10, с.94-95].

Узагальнення набутого вченими, методистами, вчителями досвіду з проблематики полікультурного навчання дозволяє виокремити умови успішної реалізації полікультурного підходу до конструювання змісту шкільних курсів історії:

– добір матеріалу для розроблення змісту уроків історії із врахуванням вікових особливостей на засадах полікультурності, аксіологічності, багатоперспективності, історії повсякдення тощо;

– розгляд у навчальному змісті питань культури і релігії етносів, поглиблення знань про національну ідентичність, способи міжкультурної взаємодії;

– діяльнісна спрямованість процесу навчання на опанування вмінь та навичок, які забезпечують успішність взаємодії з представниками різних етносів, і реалізується шляхом створення педагогічних ситуацій, у яких практично апробовуються соціокультурні цінності на основі позитивного досвіду участі школярів у окремих акціях, проєктах тощо;

– упровадження комплексу компетентісно орієнтованих пізнавальних завдань на основі інформації з питань культурної взаємодії різних народів на окремих етапах історії спрямованих на формування вміння самостійно інтерпретувати зміст джерел, критично аналізувати й оцінювати;

– формування вміння адаптуватися у багатокультурному середовищі, використовуючи знання з історії та інших предметів, опанування прийомами ефективного спілкування для досягнення порозуміння, готовності школярів до полікультурного діалогу у навчальній та позанавчальній діяльності;

– формування ціннісних переконань патріота своєї країни, громадянина світу, який прагне вільного вибору власного шляху та способів реалізації своєї діяльності на основі визнання абсолютної цінності прав людини незалежно від її національної приналежності;

– забезпечення інтеграції полікультурної інформації у програмовий матеріал шкільної історії та міжпредметних зв'язків з таких навчальними предметами як-то: громадянська освіта, іноземна мова, література, географія, образотворче мистецтво.

Висновки. Отже, у контексті полікультурного підходу реалізація змісту шкільної історичної освіти передбачає впровадження компетентісно орієнтованої методики: відбір компетентісно орієнтованого навчального матеріалу, відповідних організаційних форм, методів і технологій та засобів навчання, які сприятимуть формуванню ключових та предметних компетентностей здобувачів освіти.

Підвищення ефективності цього процесу вимагає розроблення навчально-методичної літератури, яка висвітлюватиме теми, пов'язані з культурою, історією і сьогоденням етнічних та інших спільнот України, упровадження системи компетентісно орієнтованих завдань у її методичний апарат, широкого використання можливостей проєктного навчання, ресурсів інформаційно-комунікаційних та інтерактивних технологій.

Різномісність досліджуваної проблеми унеможливорює її розкриття в одній статті та є предметом подальших наукових і методичних досліджень, перспективність яких пов'язана з потребою розширення полікультурного змісту навчання шкільної історії завдяки інтеграції навчальних предметів із урахуванням наскрізних змістових ліній, багаторакурсного підходу до висвітлення соціокультурних тем.

Література:

1. Блек Луїза. Національна ідентичність та культурна різноманітність у вивченні історії. *Науково-методичний часопис з історичної та громадянської освіти «ДОБА»*. Львів : ЗУКЦ, 2008. № 1-4. С. 11-12.
2. Бондар І. В. Формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Рівне, 2021. 260 с.
3. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості. Посібник для вчителів. К. : Право, 1998. 48 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
5. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. К., 2022. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
6. Історія України. Всесвітня історія. 10-11 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. К., 2017. № 11-12. С. 2-26.
7. Історія: Україна і світ. 10-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. К., 2019. № 1. С. 65-93.
8. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258
9. Концепція та програми викладання історії України в школі (проект): матер. IV та V роб. нарад з моніторингу шк. підруч. історії України. К. : ВД «Стилос», 2009. 126 с.
10. Малієнко Ю. Б. Інтегрування ключових компетентностей у зміст історичної освіти в ліцеї. *Український педагогічний журнал*. К., 2018. №4. С. 91-98.
11. Малієнко Ю. Б. Полікультурні аспекти змісту підручників з історії для 10-11-х класів. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць [ред. кол.; голов. ред. О. М. Топузов]. К. : Педагогічна думка, 2020. Вип. 24. С. 120-131
12. Мисан В.О. Полікультурність у змісті шкільної історії України: реалізація принципу на рівні концепцій та навчальних програм. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: зб. наук. пр. Рівне : 2012. Вип. 5 (48). С.121-125.
13. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. 5-11 кл. Всесвітня історія. 6-11 кл. К. : «Шкільний світ», 2001. 88 с.
14. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія: (нова редакція). 5-11 класи. К. : Перун, 1998. 94 с.
15. Рекомендації Res (2001) 15 про викладання історії в XXI столітті в Європі. Рада Європи; Комітет Міністрів: Ухвалена Комітетом Міністрів 31 жовтня 2001 р. URL: <http://www.coe.int/T/F/Coop%20ration%20culturelle/Education/L%20enseignement%20de%20l%20histoire/Histoire%20du%2020e%20Recommandation/Recommandation%20Ukr.asp>
16. Страдлінг Р. Багаторакурсність у викладанні історії. Посібник для вчителя. К.: Видавництво Ради Європи, 2009. 60 с.
17. Як навчати історії? [інтернет]. Форум [Електронний ресурс]. URL: http://uamoderna.com/images/archiv/19/um_19_forum.pdf

References:

1. Blek Luiza. Natsionalna identychnist ta kulturna riznomanitnist u vyvchenni istorii [National identity and cultural diversity in the study of history]. *Naukovo-metodychnyi chasopys z istorychnoi ta hromadianskoi osvity «DOBA»*. Lviv : ZUKTs, 2008. № 1-4. S. 11-12. [in Ukrainian].
2. Bondar I. V. (2021) Formuvannia kreatyvnosti starshoklasnykiv u protsesi vyvchennia vsesvitnoi istorii [Forming of creativity of senior pupils is in the process of study of world history]. Candidate's thesis. Rivne, 260 p. [in Ukrainian].
3. Hallaher K. Vykladannia istorii v konteksti spryiannia demokratychnym tsinnostiam i terpymosti [Teaching history in the context of promoting democratic values and tolerance]. Posibnyk dlia vchyteliv . K. : Pravo, 1998. 48 s. [in Ukrainian]
4. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State standard of basic secondary education]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> [in Ukrainian].
5. Istoriiia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia. 6-11 klasy [History of Ukraine. World History. Grades 6-11]. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. K., 2022. 106 s. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.prohrama.2022.WH.HU.6-11.pdf> [in Ukrainian].
6. Istoriiia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia. 10-11 klasy [History of Ukraine. World History. Grades 10-11]. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. *Istoriiia i suspilstvoznnavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia*. K., 2017. № 11-12. S. 2-26. [in Ukrainian].
7. Istoriiia: Ukraina i svit. 10-11 klasy [History: Ukraine and the World. Grades 10-11]. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. *Istoriiia i suspilstvoznnavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia*. K., 2019. № 1. S. 65-93. [in Ukrainian].
8. Kontsepsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku [Concept of implementation of state policy in the field of reforming general secondary education "New Ukrainian School" for the period until 2029]. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258 [in Ukrainian].
9. Kontsepsiia ta prohramy vykladannia istorii Ukrainy v shkoli [Concept and programs for teaching the history of Ukraine at school] (proekt): mater. IV ta V rob. narad z monitorynhu shk. pidruch. istorii Ukrainy. K. : VD «Stylos», 2009. 126 s. [in Ukrainian].
10. Maliienko Yu. B. Intehruvannia kliuchovykh kompetentnosti u zmist istorychnoi osvity v litsei [Integrating key competencies into the content of history education in high school]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. K., 2018. №4. S. 91-98. [in Ukrainian].
11. Maliienko Yu. B. Polikulturni aspekty zmistu pidruchnykiv z istorii dlia 10-11-kh klasiv [Multicultural aspects of the content of history textbooks for grades 10-11]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka : zb. nauk. prats* [red. kol.; holov. red. O. M. Topuzov]. K. : Pedahohichna dumka, 2020. Vyp. 24. C. 120-131. [in Ukrainian]
12. Mysan V.O. Polikulturnist u zmisti shkilnoi istorii Ukrainy: realizatsiia pryntsypu na rivni kontsepsii ta navchalnykh prohram [Multiculturalism in the content of school history in Ukraine: implementation of the principle at the level of concepts and curricula]. *Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity*. Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu: zb. nauk. pr. Rivne : 2012. Vyp. 5 (48). S.121-125. [in Ukrainian].
13. Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Istoriiia Ukrainy. 5-11 kl. Vsesvitnia istoriia. 6-11 kl. [Programs for general education institutions. History of Ukraine. Grades 5-11. World History. Grades 6-11.]. K. : «Shkilnyi svit», 2001. 88 s. [in Ukrainian].

14. Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Istoriia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia: (nova redaktsiia). 5-11 klasy [Programs for general education institutions. History of Ukraine. World History: (new edition). Grades 5-11]. K. : Perun, 1998. 94 s. [in Ukrainian].

15. Rekomendatsii Rec (2001) 15 pro vykladannia istorii v XXI stolitti v Yevropi [Recommendation Rec (2001) 15 on the teaching of history in the 21st century in Europe]. Rada Yevropy; Komitet Ministriv: Ukhvalena Komitetom Ministriv 31 zhovtnia 2001 r. URL: <http://www.coe.int/T/F/Coop%20ration%20culturelle/Education/L%20enseignement%20de%20l%27histoire/Histoire%20du%2020e/Recommandation/Recommandation%20Ukr.asp>. [in Ukrainian].

16. Ctradlinh R. Bahatorakursnist u vykladanni istorii [Multi-perspective in teaching history]. Posibnyk dlia vchytelia. K. : Vydavnytstvo Rady Yevropy, 2009. 60 s. [in Ukrainian].

17. Yak navchaty istorii? [How to teach History?] [internet]. Forum [Elektronnyi resurs]. URL: http://uamoderna.com/images/archiv/19/um_19_forum.pdf. [in Ukrainian].